

Kontinuitet og endring

Turid Noack

Spesielt for siste tiår er familieutviklingen preget av at vi marsjerer mindre i takt, at rekkefølgen av familiebegivenhetene er mindre fastlåst, og at vi er blitt mer ulike med hensyn til hva slags familier vi stifter. Dette betyr ikke nødvendigvis at verdier, normer og tradisjoner har utspilt sin rolle. Mye tyder på at det også er blitt større spennvidde i det som styrer oss.

Den statistiske dragkampen om familien

Statistikken brukes flittig både av dem som argumenterer for at familien for tiden har kraftig motbør, og av dem som ikke er like pessimistiske på familiens vegne. Beck (1997) har reist spørsmål om familiestatistikken er blitt en selvbetjeningsbutikk hvor enhver kan forsyne seg etter eget forgodtbefinnende. I mange tilfelle kan dette synes å være riktig.

Tall som dokumenterer en utvikling mot færre barn, flere barnløse, færre ekteskap, flere samboerskap og hyppigere samlivsbrudd tas som bevis på at familien er i krise. I en slik krise kan familien i verste fall tenkes å forvitte så mye at samfunnet blir skadelidende. Andre legger mer vekt på utviklingens positive sider. De maner til en bredere definisjon av familie, og understreker at veksten i alternative familieformer som samboerfamilier, eneforeldre med barn, stefamilier og par av samme kjønn, er tegn på familiens tilpasningsdyktighet og evne til å bestå. Mindre rigide familiemønstre kan også betraktes som et gode som gjør det enklere for hver i sær å finne en form som passer dem.

Løpende statistikker og demografiske analyser er i seg selv ikke tilstrekkelig til å velge side i dragkampen mellom "en familie i krise" og "et positivt mangfold". Den statistiske beskrivelsen er et komplekst bilde der kohort- og periodemål og tall for halvgåtte livsløp konkurrerer om oppmerksomheten. Dersom en ønsker å få grep om de lange linjer, veie store endringer opp mot ubetydelige krusninger og å skille mellom myter og realiteter, kommer en vanskelig utenom å plukke med seg et bredt assortiment av tall og mål.

Formålet med denne artikkelen er å se på hvordan samlivs- og fødselsmønsteret har utviklet seg i de siste 10-15 år. Presentasjonen er styrt av to underliggende premisser: et ønske om å få frem eventuelle hovedtrender i utviklingen og en konfrontasjon mellom mulige myter og realiteter. Helt til slutt spørres det om gårdsdagens myter er blitt dagens realiteter.

Ekteskap, samboerskap, partnerskap eller særbo?

Mangfold er et viktig stikkord for våre dagers samliv. Side om side med tradisjonelle ektepar lever etablerte samboerpar med og uten

barn. Samboerne er dessuten en gruppe med store innbyrdes variasjoner. Noen er ekteskapslike i ett og alt, andre er forlovet uten at det er ensbetydende med giftermålsplaner, mens andre er i kjærestefasen der planer om en felles fremtid er et uavklart prosjekt. Her er også yngre par, ektepar så vel som samboerpar, som med sin barnløse livsstil lever på en helt annen måte enn hva jevn gamle par gjorde for noen tiår siden. Mangfoldet understrekes dessuten av par av samme kjønn, registrerte partnere eller samboere. I tillegg har vi særboerne, de som til daglig ikke deler bord og seng, men som likevel vil være noe mer enn "bare kjæresten".

Foruten selve vielsen har også en rekke andre tradisjonelle handlinger vært knyttet til ekteskapsinngåelse. Flere av disse skikkene synes overraskende intakte på tross av de nye samlivsformene. Mange velger å forlove seg, om ikke helt etter tidligere mønster (Noack 1999). Ut-drikklingslag som et siste farvel med tiden som ungkar og ungkarskvinne før forpliktende ansvar overtar, synes ikke å ha gått av mote selv om det kommende brudepar kan ha levd sammen i en årrekke. Den tradisjonelle toppen på bryllupskaken,

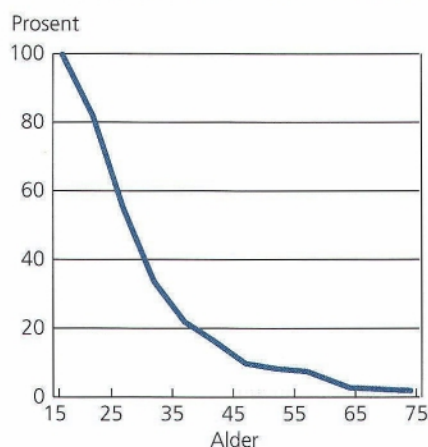
brudeparet i sukret versjon, lages også til par av samme kjønn. Den ble kreert av en dansk konditor da de første registrerte partnerskapene ble inngått for ti år siden (Bager & konditor 1989). Og bryllupsreisen finner fortsatt sted, men kan like gjerne avvikes i forkant som i etterkant av bryllupet dersom det passer bedre slik.

I en slik blanding av nye former og tradisjonelle skikker er det kan hende ikke til å undres over at forestillingene om samlivsutviklingen kan bli både upresise og motstridende. La oss derfor starte med å se nærmere på to velkjente, men tilsynelatende uforenelige karakteristikker av dagens samliv, nemlig at samboerskap er i ferd med å overta for ekteskap og at det er blitt populært å gifte seg igjen.¹

Veksten i antall samboerskap har vært sterk i de siste tiårene. På slutten av 1970-tallet var antallet samboerpar anslått til 50 000 (Østby og Strøm Bull 1986) mot rundt 250 000 samboerpar i dag. Til sammenlikning er det 850 000 ektepar, det vil si at av alle samliv (samboerskap og ekteskap) er nærmere hvert fjerde et samboerskap. Helt presise er tallene ikke siden det bare er samboerpar med felles barn som lar seg fange opp i den løpende befolkningsstatistikken. Anslag for antallet samboerpar uten felles barn er basert på utvalgsundersøkelser.

Av dem som er gifte, tilhører mange generasjonene som giftet seg i årene før det var blitt akseptabelt å være samboer. Selv om disse generasjonene holdes utenfor, har samboerskap en begrenset dominans i forhold til ekteskap. Av kvinner er det bare blant dem under 30 år, at det finnes flere samboere enn gifte. Regnet av alle som lever i samliv

Figur 1: Samboere i prosent av alle i samliv (gifte og samboere), etter alder. Kvinner. 1998

Kilde: SSBs Omnibusundersøkelse 1998

faller andelene samboere fra åtte av ti av dem som er i første halvdel av 20-årene, til en av ti blant kvinner sist i 40-årene (figur 1).

I de generasjonene der flertallet startet som samboere, har de fleste giftet seg etter hvert, om ikke alltid med den de først bodde sammen med. Ved utgangen av det året de fylte 33 år var 26 prosent av kvinnene født i 1960 uten ekteskaps erfaring. Da de var blitt 38 år, var andelen aldri gifte sunket til 22 prosent. Andelen ugifte øker imidlertid raskt over kohortene. For kvinner født i 1965 var det hele 36 prosent som aldri hadde vært gift ved 33-årsalder. Selv om det ligger an til en kraftig økning i andelene som aldri kommer til å gifte seg, er det ikke dekkende å oppfatte ekteskapet som en utdatert institusjon blant yngre generasjoner.

Hva så med påstanden om oppsvinget i giftermål, ser vi en ny trend der ekteskapet er i ferd med å gjenvinne noe av sin gamle popularitet? Heller ikke denne forestillingen kan uten videre bekreftes av statistik-

ken. I de aller siste årene har det riktignok vært en oppgang i antall inngåtte ekteskap, fra et gjennomsnitt på om lag 20 000 per år i første halvdel av 1990-tallet til 23 000 for de tre siste årene, men slike tall påvirkes av mange forhold. Vi må blant annet ta hensyn til hyppigheten av gjengifte, hvor mange som er i de mest aktuelle giftermålsaldere (det vil si størrelsen på de ulike fødselskullene) og endringer i giftermålsalder.

De siste års økning i antall giftermål gjelder både for giftermål mellom to som ikke tidligere har vært gift, og for par der den ene eller begge er fergifte. Sett i forhold til antallet ugifte i befolkningen, det vil si førstegangsvigde per 1 000 ikke tidligere gifte, har imidlertid giftermålshyppigheten endret seg lite for kvinner i 20-årene. Der vi kan spore tendenser til en viss oppgang, er blant dem som er i 30- og 40-årene.

Det betyr neppe at ekteskapet er på vei mot 1960-talls mønsteret, men snarere at det finner sted en viss gjeninnhenting av utsatte giftermål med stigende ekteskapsalder som følge. I dag er kvinner som gifter seg for første gang, i gjennomsnitt 28,3 år mens mennene er 30,6 år. Dette er en økning i alder ved første giftermål på om lag fem år sammenliknet med slutten av 1960-tallet og tidlig på 1970-tallet. Med dagens giftermålsmønster ligger det an til at i underkant av en tredjedel av kvinnene fortsatt vil være ugifte når de fyller 50 år, mens giftermålsmønsteret fra den gangen en giftet seg langt tidligere, 1960-årene, tilsa at bare 4 prosent ville komme til å være ugifte ved samme alder.

Med lov om registrert partnerskap fikk homofile par for første gang muligheter for en formalisering av

samlivet. Et registrert partnerskap gir i store trekk de samme rettigheter og forpliktelser som det som følger av en ekteskapsinngåelse. Mens vi vet lite om hvor mange par av samme kjønn som lever sammen som samboere, er den nye samlivsformen, *registrert partnerskap*, godt ivaretatt i den løpende befolkningsstatistikken.

Loven om registrert partnerskap trådte i kraft i august 1993, og i de neste fem månedene ble det inngått 158 partnerskap. I de påfølgende årene har det gjennomsnittlig blitt registrert rundt 120 nye partnerskap. En stabilisering på et noe lavere nivå enn det som ble registrert rett etter at partnerskap ble innført, skjedde også i Danmark. Flere hadde antakelig ventet på denne anledningen i mange år. Par med to menn er vanligere enn partnerskap mellom to kvinner. Om lag to av tre partnerskap er inngått mellom to menn, men kvinneandelen har økt noe over tid. Sammenliknet med dem som gifter seg, er partnerne klart eldre, og det er større innbyrdes aldersforskjell enn det som er vanlig blant ektepar.

Ifølge de siste tallene er det nå i underkant av 1 400 registrerte partnere, eller 4,4 partnere per 10 000 personer 20-79 år. Dessuten er det 146 tidligere partnere (fraskilte, separerte eller etterlatte). I hvor stor grad homofile har ønsket å ta i bruk adgangen til å inngå registrert partnerskap, er vanskelig å si, så lenge det ikke finnes noenlunde sikre tall for andelen homofile og lesbiske i befolkningen.

Registrerte partnere har ikke adgang til assistert befruktning eller til å adoptere barn inkludert såkalte stebarnsadoptionsjoner, det vil si å adoptere partnerens eventuelle barn. Andelen tidligere gifte er ikke

ubetydelig blant de registrerte partnene (om lag 14 prosent), men få bor sammen med barn. Ved inngangen til 1995 var det i hele landet seks registrerte partnerskap der den enes barn (uansett alder) bodde sammen med dem. De utgjorde 2 prosent av de registrerte partnerskapene. To år senere var det 18 registrerte partnerskap med barn, eller nærmere 4 prosent av alle partnerskapene (Statistisk sentralbyrå 1997). Av alle barn 0-17 år er det totalt bare 35 stykker som bor sammen med en mor eller far som lever i et registrert partnerskap (Statistisk sentralbyrå 1999).

Danmark var med sin lov fra 1989 det første landet som innførte registrert partnerskap. Den ble senere etterfulgt av nærmest identiske lover i alle de nordiske landene med unntak av Finland. I Europa for øvrig finnes det lite av tilsvarende ordninger, men i mange land er det et høyst aktuelt politisk tema. Ofte snakkes det om å innføre en lov etter nordisk modell. At det var i Norden de første lovene kom, blir gjerne sett i sammenheng med disse landenes sterke tradisjoner for frisinn. Partnerskapsloven føyer seg dessuten pent inn i en utvikling der holdninger til homoseksuelle og lesbiske har blitt gradvis mer aksepterende (Listhaug 1998). Mye taler for at innføringen av partnerskapsloven også bør sees i sammenheng med de senere tiårs generelle endring av samlivsmønstre. Endringen kjennetegnes blant annet av at den tidligere så tette koblingen mellom ekteskap og barn er blitt kraftig svekket. Kanskje er det først "når institusjoner mister sin samfunnsmessige betydning, at diskriminerte grupper makter å trenge inn?" (Moxnes 1993).

Ikke alle samlivsformer lar seg uten videre dokumentere. Betegnelsen

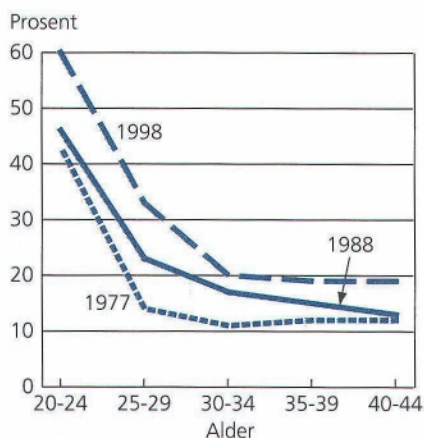
særboere eller LATs ("living apart together") brukes om par som ikke bor fast sammen. Betegnelsen *særbo* vil vanligvis forutsette at begge oppfatter seg som del av et parforhold, og at også familie, slekt og venner behandler de to som et par. Hvor mange særboere som finnes er det vanskelig å gi anslag for. Svenske tall antyder at 2-4 prosent i alder 18-74 år er å betrakte som særboere (Troost og Levin 1998). Da er definisjonen av særboer trukket forholdsvis langt, men ikke så langt at unge par der den ene avtjener verneplikt eller eldre par med den ene innlagt på institusjon, kommer med. Hvor og hvordan grensene skal settes er ikke alltid så lett å avgjøre. Noen lever fra hverandre på grunn av at de arbeider på ulike steder, noen fordi det for tiden ikke passer å flytte sammen og noen fordi de ønsker å opprettholde hver sin bolig på permanent basis.

Skilsmisser og brutte samboerskap: kjente og ukjente størrelser

Et utsagn om at det i de senere årene er blitt langt mindre vanlig å leve i samliv, understøttes av statistikken. Men også her kan det være behov for å nyansere og presisere. Dersom det tolkes som om en økende andel av befolkningen velger bort samliv på permanent basis, er det ikke riktig. Andelen av de enkelte årskull som minst en gang i livet enten sambor eller gifter seg, ser ikke ut til å avta. Det er heller ingen vesentlige endringer i alder ved første samliv (Texmon 1999). Men om vi ser på andelen som til enhver tid ikke lever i samliv, har de gått markert opp i de siste tiår (figur 2).

Sammenliknet med for ti og tyve år siden er det særlig i yngre aldersgrupper, at det har vært en kraftig vekst i andelen som ikke lever i

Figur 2: Kvinner som ikke lever i samliv (gifte og samboende) i ulike aldersgrupper. 1977, 1988 og 1998. Prosent

Kilde: Fruktbarhetsundersøkelsen 1977, Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 og SSBs Omnibus-undersøkelse 1998

samliv. Av kvinner sist i 20-årene økte andelen som verken var gifte eller samboende fra 14 prosent i 1977, til 23 prosent i 1988 og til 33 prosent i dag (figur 2). Tilsvarende tall for aldersgruppen 30-34 år er 11, 17 og 20 prosent. I aldersgruppen 35-44 år lever de aller fleste i samliv, men også her er det en viss vekst i andelen som verken er gifte eller samboende.²

Hyppigere brudd, enten det er skilsmisser eller brutte samboerskap, gir økt sannsynlighet for flere aleneperioder i livet. Skilsmissetallene er kjente størrelser som kan følges i den løpende befolkningsstatistikken. De "papirløse skilsmisene", samboerskapene der bare paret selv stadfester bruddet, er det verre å skaffe tall for.

Skilsmissefrekvensen stagnerer

Skilsmissestatistikken var i sine første hundre første år en beretning om kontinuerlig vekst. Særlig kraftig var økningen fra sist på 1960-

tallet. Mot slutten av århundret har imidlertid veksten stoppet opp. Avhengig av hvilke mål som brukes, er det stabilitet og nedgang som best beskriver de senere års skilsmisseutvikling. Mens årlig antall skilsmisser har variert rundt 10 000, har skilsmissehyppigheten (skilte per 1 000 gifte og separerte) gjennomgående gått ned for alle aldersgrupper under 40 år. Blant dem som er eldre, har det vært lite endring i de senere år.

Skilsmissehyppigheten avtar med alder. Det er, i motsetning til det mange synes å tro, ikke spesielt høy skilsmissehyppighet blant par som er i den alderen da barna begynner å forlate redet. I 1997 var det for eksempel 20,7 skilsmisser per 1 000 gifte og separerte kvinne i alder 25-29 år, mot 12,2 skilsmisser i aldersgruppen 45-49 år.

I den statistiske dragkampen om familien anføres det ofte at halvparten av alle ekteskap ender med skilsmisse. Som referanseramme for skilsmisser blant familie, venner og bekjente duger imidlertid ikke dette målet. Det er ikke dagens situasjon som beskrives, men hvordan det kan bli om utviklingen fortsetter i samme spor, det vil si et hypotetisk mål. Gitt dagens skilsmissemønster vil 44 prosent av alle ekteskap ende med skilsmisse. Det er en nedgang i forhold til i 1993-1994, da tilsvarende beregninger viste at 47 prosent ville ende med skilsmisse.

Det er ikke noe ekteskapskull som til nå har kommet opp i tilnærmet sesvis så høye skilsmisseandeler. De som har størst andel skilte, er ekteskapene inngått for 20-30 år siden. Av disse har foreløpig godt og vel en fjerdedel endt med skilsmisse (Brunborg, Mamelund og Noack 1997).

Flere forhold kan tale for at skilsmissehyppigheten vil endres i takt med økningen i samboerskap. Det er blitt færre ekteskap blant helt unge, en gruppe som erfaringsmessig har høyere skilsmisserisiko enn dem som venter noe lenger med å gifte seg. De fleste vil dessuten ha startet ut som samboere, det vil si fått erfare hva det vil si å dele hverdagen. Det er også grunn til å tro at det av dem som gifter seg, vil være en økende andel som vektlegger et varig samliv, sammenliknet med de tider da ekteskapet hadde monopol som samlivsform. Foreløpig har vi mer hypoteser enn fakta om skilsmisseutviklingen i samboerskapenes tid.

Samboere skiller oftere lag

Hvor mange samboerskap som år om annet oppløses fordi de to velger å flytte fra hverandre, vet vi ikke. Samboerskapene er imidlertid langt skjørere en ekteskapene. Bruddsansynligheten er om lag fire ganger så stor for samboerskap som for ekteskap. Samboere med barn har som ventet lavere bruddrisiko enn samboerpar uten barn. Sammenliknet med ektepar med barn er bruddrisikoen blant samboerpar med barn om lag tre ganger så stor (Texmon 1999). I disse beregningene er det blant annet kontrollert for at samboende og gifte er forskjellige når det gjelder alder, hvor i landet de bor, religiøs aktivitet, barnetall, utdanning og alder ved samlivsstart (se Texmon 1999, tabell 3.16). Størst forskjell i bruddrisiko er det mellom ekteskap og samboerskap som ikke har vart så mange år.

Med et større innslag av lengre samboerskap og samboerskap inngått i mer moden alder, samt det faktum at samboerskap ikke lenger er en samlivsform som bare praktiseres av et lite mindretall, kunne en

forvente at forskjellen mellom ekteskap og samboerskap skulle bli mindre enn det som var tilfelle i det moderne samboerskapets første ti-år. En viss endring i denne retning lar seg spore, men fortsatt oppløses samboerskap langt oftere enn ekteskap.

Den gjennomgående forskjellen i oppløsning mellom samboerskap og ekteskap er forsøkt forklart på ulikt vis. Noen hevder at ekteskapet i seg selv er limet som binder forholdet sammen, underforstått at det skal mer til å la seg skille enn å bryte et samboerskap ved "bare" å flytte fra hverandre. Andre vektlegger mulige seleksjonsmekanismer, underforstått at de som i utgangspunktet ikke er så sikre på om samlivet vil vare, eller er mer innforstått med at samliv kan ha begrenset varighet, oftere velger samboerskap enn ekteskap. Begge forklaringer synes plausible, men hvilken som måtte telle mest, eller om det er helt andre forklaringer som ligger til grunn, vet vi foreløpig for lite om.

Seriemonogamiet: først nå en realitet?

Seriemonogamiet har gjennom flere tiår vært trukket frem som et typisk trekk ved familiemønsteret. Ordet assosierer til mange samlivspartnere, kanskje helst mer enn to. Innslaget av personer med mer enn ett samliv var lenge ytterst beskjedent. Av dem som er i 50-årene, har om lag en av ti vært gift eller samboer to ganger og bare noen ganske få prosent har tre eller flere samliv (Texmon 1999). Det er først med de generasjonene for hvem det var vanligst å starte som samboere, at de seriemonogame får et merkbart innpass.

Av kvinner født på 1960-tallet har to av ti enten vært samboende eller gifte minst to ganger før fylte 30 år,

men svært få har mer enn to samliv. Så langt er det, om noen, disse generasjonene som ligger an til å bli de første virkelig seriemonogame. Av samliv inngått og oppløst mens kvinnene ennå er i 20-årene, vil hovedvekten være samboerskap uten barn. Slike brudd vil i mange tilfelle være avslutning av forhold som aldri kom lenger enn til det første utprøvende stadiet. Det kan derfor være et spørsmål om de, uten videre, kan sidestilles med samlivsbrudd der partene har vært fast bestemt på eller forpliktet seg til en felles fremtid.

Barn, men ikke mann?

Den kraftige veksten i fødsler utenfor ekteskap kombinert med at stadig flere mødre lever alene med barna, er forklart på mange vis. Noen vektlegger de nye og velutdannede kvinnegenerasjonenes evne til å forsørge seg selv, mens andre peker på at staten etter hvert har overtatt mye av det forsørgeransvaret som tradisjonelt lå på mannen. Andre vil mene at parforholdet lett kan komme til kort i et travelt hverdagsliv der både jobb og barn skal ha sitt.

Om vi nyanserer statistikken for fødte utenfor ekteskap, er det i de senere år ikke blitt flere kvinner som får barn utenfor samliv. Den kraftige økningen i barn født utenfor ekteskap, fra 31 prosent i 1987 til 49 prosent i 1997, forklares ved veksten i barn født i samboerskap. Andelen født av mødre som ikke levde i samliv har i den samme perioden snarere gått noe ned, fra 9,3 til 6,9 prosent (Medisinsk fødselsregister).

Hvordan mer omskiftelige samliv øker sannsynligheten for at barn ikke vokser opp sammen med begge foreldre er omtalt i Hauges artikkel i dette nummeret av Samfunns-

speilet. Det vi vet mindre om, er mulige steforeldre som kommer inn i barns liv. Kombinasjonen dine, mine og våre barn, der alle hører til samme faste husholdning, er fortsatt sjelden, men med mer omskiftelig samliv øker også andelen barn som har mor og far i hvert sitt hjem.

Klassefesten: mer enn før en bekreftelse av ulikhet

Klassefester og skolejubileer er sammenkomster der vi gjerne sammenholder andres og eget liv. Når samtalen dreies mot familie, vil mange ha erfart at forskjellene ikke er så store, selv om de som først gikk ut i jobb gjerne ligger et hestehode foran dem som valgte å studere. For 30-årige kvinner som satte hverandre stevne rundt 1970, var den store fellesnevneren utvilsomt mann og barn. Av en skoleklasse på 30, ville det i gjennomsnitt bare ha vært fem barnløse og hele 20 av jentene ville kunne berette om to eller flere barn. Når dagens 30-åringer møter gamle klassekamerater vil de ikke i samme grad ha barn som felles samtaletema. Av 30 jenter vil anslagsvis ni være barnløse, det vil si nesten dobbelt så mange som i forrige generasjon, og flerbarnsmødrene som dominerte 1970-tallets klassefester, er kommet i mindretall, om lag 13 stykker vil ha rukket å få minst to barn. Hvor lett samtalen løper mellom gamle klassevenninner skal være usagt, men hverdagslivet må arte seg ganske så ulikt for mange av dem. Godt og vel en tredjedel har skolebarn, men omtrent like mange er barnløse.

Vi skal se litt nærmere på hvordan fødselsmønsteret har endret seg, enten vi velger å sammenholde ulike kvinnekohorter (kvinner født i samme år) eller sammenlikner dem som er jevngamle, det vil si tilhører

en og samme kohort. I tillegg til de faktiske endringene skal vi nok en gang ha et sideblikk på allmenne forestillinger om de senere års endringer.

Barn: flere for noen, færre for andre

De mange tall og mål som brukes for å beskrive fruktbarhetsutviklingen, har i de senere år blant annet blitt tatt til inntekt for at norske kvinner velger å få flere barn enn det som var vanlig for noen år siden. Nok en gang står vi overfor et utsagn som trenger nærmere presisering. Målet i totalt antall fødte var det en kraftig økning mot slutten av 1980-tallet, fra 50 000 i 1983 til 61 000 i 1990. Omregnet til samlet fruktbarhetstall var det også en oppgang i den samme perioden, fra 1,7 til 1,9. Ingen av disse tallene er ensbetydende med at norske kvinner fikk flere barn i gjennomsnitt. Totalt antall fødte er også en følge av størrelsen på de potensielle mødre-kullene og endringer i når i

livet barna kommer. Samlet fruktbarhetstall er et hypotetisk mål som ikke angir faktisk barnetall, men hvor mange barn kvinner vil få dersom det aldersspesifikke fruktbarhetsmønsteret i det angjeldende år forblir uendret gjennom hele deres fødedyktige periode. I de senere år har både antall fødte og samlet fruktbarhetstall endret seg lite.

Fra dette århundrets mest produktive kvinnekull, kohortene født på 1930-tallet som i gjennomsnitt fikk 2,5 barn, har barnetallet for de senere kvinnekull gått gradvis ned. Det siste kullet for hvem vi med rimelig sikkerhet kan anslå omtrent hvor mange barn de vil få, er kvinner født i 1958 (Lappegård 1999). Ved 40-årsalder hadde de i gjennomsnitt 2,03 barn. Det var riktig nok en hundredel mer enn hva deres tre år eldre medsøstre hadde ved tilsvarende alder, men det alene kan vanskelig tas til inntekt for at det gjennomsnittlige barnetallet blant norske kvinner er økende. Det

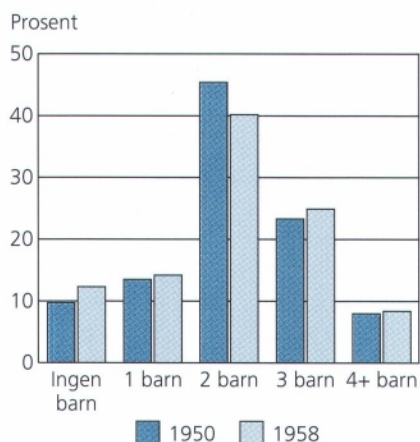
er snarere stabilitet enn vekst som kjennetegner barnetallet til kvinnekullene født på 1950-tallet. Disse årskullene ligger an til å få noe over 2,0 barn i gjennomsnitt, og de fleste kullene ser ut til å reproducere seg selv.³

At de nybakte mødrene har blitt stadig eldre er et velkjent trekk ved fødselsmønsteret. Økningen har pågått over atskillige fødselskull, og det er foreløpig ingen tegn til utflating eller reversering av prosessen. Førstegangsfødende født i 1970 var gjennomgående om lag fire år eldre enn sine medsøstre født i 1950. Medianalderen ved første fødsel, den alderen ved hvilken halvparten av et kvinnekull er blitt mødre og den andre halvparten fortsatt er barnløse, var henholdsvis 22,8 år og 26,7 år (Lappegård 1998).

Det er også verdt å merke seg at tendensen til å vente lenger med å få barn, ikke er like sterk i alle grupper. Selv om også kvartilalder (den alderen da en fjerdedel av årskullet er blitt mødre) har økt, har avstanden mellom kvartil- og medianalder blitt større. En tidligere undersøkelse viste at det i første rekke var kvinner med middels og lang utdanning som ventet lenger med å få barn. Blant dem som hadde kort utdanning, var det ingen vesentlig endring i alder ved første fødsel (Ellingsæter, Noack og Rønsen 1997). Vi vet foreløpig ikke om dette gjelder for lavt utdannede kvinner født etter 1960, eller om lavt utdannede i yngre årskull etter hvert har adoptert det nye fødselsmønsteret, slik at også de venter lenger med å få barn.

Utviklingen mot en stadig lenger barnefri periode i unge år har pågått i mer enn 20 år, og er et velkjent trekk. I de seneste årene har det imidlertid også dukket opp en

Figur 3: Barnetallsfordeling ved 40-årsalder. Kvinner født 1950 og 1958. Prosent

Kilde: Befolkningsstatistiksystemet (BEBAS)

ny trend: færre tobarnsmødre og en økning i andelen ettbarnsmødre, trebarnsmødre og barnløse. Barnetallsfordelingen blir med andre ord mer variert (Lappegård 1998).

Figur 3 viser barnetallsfordelingen til kvinner født henholdsvis i 1950 og 1958, og sammenlikningen er gjort ved 40-årsalder. Langt de fleste får fortsatt to barn, men andelen tobarnsmødre har gått ned med rundt 5 prosentpoeng fra 1950- til 1958-kullet, fra 45,4 prosent til 40,2 prosent. Det er særlig gruppen som ikke har barn som har økt sin andel fra 9,7 til 12,3 prosent, men det er også blitt forholdsvis flere ett- og trebarnsmødre. Den nye trenden mot mange barn (tre eller flere), viste seg først blant høyt utdannede kvinner (Kravdal 1992), men andelen som har minst tre barn er fortsatt lavere blant de høyt utdannede enn blant kvinner flest. Det gjelder også for yngre årskull. For analyser av nye fruktbarhetsmønstre er samspillet mellom utdanning og barnetall et særlig aktuelt tema (se Trude Lappegårds

artikkel om dette temaet i neste nummer av Samfunnsspeilet).

I omtaler av det moderne familieliv fremstilles barn og yrkeskarriere ikke sjelden som to uforenelige goder. Mange ser for seg at karrieren stadig oftere vil gå av med seieren, enten det skjer direkte ved at flere velger et krevende yrkesliv fremfor barn, eller mer indirekte ved at omstillingen fra en barnløs livsstil føles tyngre i godt voksen alder. For noen vil også det som opprinnelig var en frivillig utsettelse kunne snus til ufrivillig barnløshet fordi de har ventet så lenge at biologiske begrensninger begynner å gjøre seg gjeldende.

Så langt ser det ut til at karriere og barn sjelden blir et enten eller valg. Nesten ingen norske kvinner gir uttrykk for at en barnløs tilværelse er det beste, og de aller fleste får også barn. Barnløsheten har riktignok gått opp, fra i underkant av 10 prosent for dagens middelaldrende kvinner til om lag 12 prosent for kvinner som nå nærmer seg slutten av sin fødedyktige periode, men det store flertall blir fortsatt mødre. Andelen barnløse er også lav sammenliknet med utviklingen i en rekke andre europeiske land. Sammenliknet med mange andre land har vi i de senere årene hatt en spesiell fordelaktig utvikling når det gjelder ytelser og permisjonsrettigheter i forbindelse ved svangerskap, nedkomst og omsorg for mindreårige barn. Kombinert med gode muligheter for deltidsarbeid og et generelt gunstig økonomisk klima synes barn og jobb å være et høyst forenlig om enn strevsomt valg, for de aller fleste.

Familiemønstre mot slutten av århundret

Større mangfold, mindre vekt på aldersbetingede normer og på rek-

kefølgen av familiebegivenhetene og større omskiftelighet er sentrale stikkord når samlivs- og fruktbarhetsutviklingen i de siste 10-15 årene skal oppsummeres. Mangfoldet kommer til syne ved at det er blitt flere aksepterte måter å leve sammen på, og større variasjon i barnetallet. Svekkelsen i aldersbetingede normer vises ved større ulikhet i når i livet en velger å bli foreldre. Og fødsler som like gjerne skjer i som utenfor ekteskap, gjør det ikke lenger mulig å forutse rekkefølgen av begivenhetene. Lengre perioder utenfor samliv og samboerforhold som ikke forutsetter at en gjør et valg for livet, bidrar til å gjøre familielivet mer omskiftelig. Større variasjon forhindrer imidlertid ikke at barn og giftermål står sentralt. De aller fleste velger fortsatt å få barn, og flertallet gifter seg før eller siden.

Frihet til selv å velge blir av noen tolket som at vi er blitt mer egoistiske i våre valg. Vektleggingen av individets rett til i større grad å velge egen livsform, er imidlertid et valg som forplikter. At vi handler mer ulikt, trenger heller ikke være ensbetydende med at vi står langt friere i forhold til verdier, normer og tradisjoner. Det er rimelig å tro at også miljøet som påvirker oss er blitt langt mindre ensartet, slik at det finnes flere rettesnorer for når og hvorledes vi stifter familie.

Er gårsdagens myter blitt dagens realiteter?

I en oversikt over familieutviklingen laget for ti år siden var angrepsvinkelen konsentrert om hvilke forestillinger som sto sentralt i oppfatningen av familiemønstre, og hvor riktige de viste seg å være når vi gikk utviklingen nærmere etter i sømmene (Noack 1989). Konfrontert med virkeligheten måtte mange av datidens forestillinger om

familieutviklingen revurderes. Seriemonogamiet, karriere fremfor barn, 40-åringer som får barn for første gang, barn men ikke mann, flere trebarnsmødre, mine, dine og våre barn og giftermålenes renesanse var trender som enten ikke lot seg bekrefte av statistikken, eller fenomener som viste seg å ha svært beskjedent omfang. Ikke sjelden var gapet så stort at det falt naturlig å snakke om myter og realiteter.

Sett i ettertid kan det være naturlig å spørre om gårldagens myter er blitt dagens realiteter. Kan forestillinger som var lite dekkende for hvordan familielivet utspant seg for noen tiår siden, ha blitt snudd til mer presise beskrivelser av familiemønstre mot slutten av århundret?

Til en viss grad er dette riktig. Alle de nevnte trender er forsterket i de siste 10-15 år. Selv om ikke alle trendene hører hjemme i beskrivelsen av de mest alminnelige veiene til familie, er de vanskelig å overse når familiens stilling ved årtusenskiftet skal gjøres opp.

Hvorfor gårldagens myter langt på vei har blitt dagens realiteter er mer usikkert. De første tegnene mot en ny utvikling kan ha gått tapt i den mer brede beskrivelsen, men det kan også tenkes at våre forestillinger om familieliv, enten de er riktige eller gale, setter sine spor på familieatferden.

1. I denne artikkelen er det primært kvinners samlivsmønster som er beskrevet. Aldersmønsteret for menn vil gjennomgående være forskjøvet med 2-3 år. Når hovedvekten er lagt på kvinner, kommer det av at kunnskap om samboerforhold på 1970- og 1980-tallet er langt mer dekkende for kvinner enn for menn. Samboertall fra denne perioden er stort sett hentet fra intervjuundersøkelser der kvinner var langt oftere representert enn menn.

2. For kvinner 45 år og eldre finnes det bare opplysninger fra og med 1993.

3. Med det dødelighetsmønsteret vi har i dag, må kvinnene født på 1970-tallet i gjennomsnitt føde 2,08 barn for at et årskull skal kunne reproducere seg selv.

Litteratur

Bager & konditor (1989): Da bøsseerne kom på kage-toppen.

Brunborg, H., S.-E. Mamelund og T. Noack (1997): *Skilsmisser i Norge 1886-1995 for kalenderår og ekteskapskohorter*, Rapporter 97/19, Statistisk sentralbyrå.

Beck, U. (1997): *Risiko og frihet*, Bergen: Fagbokforlaget.

Ellingsæter, A.L., T. Noack og M. Rønsen (1997): Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo? *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1, 33-69.

Kravdal, Ø. (1992): The emergence of a positive relation between education and third-birth rates in Norway with supportive evidence from the United States, *Population Studies* 46 (3):459-475.

Lappegård, T. (1998): Større ulikhet i barnetall, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statistisk sentralbyrå, 42-48.

Lappegård, T. (1999): New fertility trends in Norway, Paper presentert på Nordisk Demografisk Symposium, Umeå, 15.-17. august 1999.

Listhaug, O. (1998): Sentrale verdier endrer seg sakte, *Samfunnsspeilet* 1998, 1, Statistisk sentralbyrå, 2-9.

Medisinsk fødselsregister (19XX): Årsmeldinger 1987-1997, Universitetet i Bergen.

Moxnes, K. (1993): Partnerskapsloven - et uttrykk for parforholdets endrede karakter, *Løvetann*, 3, 30-31.

Noack, T. (1989): Den norske familien i endring. Myter og realiteter, *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 30, 5-6, 473-491.

Noack, T. (1999): Fra ekteskap til samboerskap - hvor ble det av forlovelsene? Paper presentert på Nordisk Demografisk Symposium, Umeå, 15.-17. august 1999.

Statistisk sentralbyrå (1997): *Ukens statistikk*, 7/1999.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Ukens statistikk*, 28-29/99.

Texmon, I. (1999): "Samliv i Norge mot slutten av 1900-tallet", Vedlegg 3 i Norges offentlige utredninger (1999): *Samboerne og samfunnet*, NOU 25.

Trost, J. og I. Levin (1998): Upublisert manus.

Østby, L. og K. Strøm Bull (1986): Omfang og utbredelse av samliv uten vigsel, *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, 99, 140-166.

Turid Noack

(Turid.Noack@ssb.no) er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.